

13. Egy kolompér verem 18.
 14. Egy hidas 9.
 15. Egy kukuricza góré, került 63. 59
 16. A' Szekér Szinből ökör Istállót tsináltattam – került 25.
 17. Egy szekér színt építettem, és fizettem érte 218. 53.
 18. Az Istálló első esztendőben öszve akarván dülleni, körül rakattam a' fundamentomát téglával. Az Uraság adta a' téglát és meszet, homokot magam hordattam és vizet, és én fizettem a' kőművest, és napi számot. Kerül ezen munkás építés 96. 45
 19. Ugyan ezen Istállónak padlása be akarván törni, vonattam alá egy Mester gerendát, a' melly került 9. 53, 1419. 47
 20. Ugyan így kellett az egész sárházamnak fundamentomába körös környül, és belől téglá falat vonni. Ideig adott az Uraság téglát és meszet, a' többit magam fizettem 1801. és került 88. 49
 21. A' házamnak padlása bé akarván a' gyenge gerendák miatt szakadni, két szobát vasakkal felköttem, a' harmadikban pedig Mester gerendát vonattam – került – 39. 17
 22. A' konyhára és Spaizra rostélyt tsináltattam 4.
 23. Egy prést tsináltattam és került 26.
 24. Az Utcza kapura egy pléhet 2.
 25. A' Fel szélről való oldalt hasogatvánnyal magam állítottam bé és került 103. napi számba fuvarral együtt per 36 kr. Teszen 61. 18
 26. Hát a' rétnék irtása, trágyázása, és szántó földeimnek művelés alá való elkészítése, mivel nekem mindent a' széleken, és olyanokat mért ki a' Pais Tisztó, a' mit az arendások egészen ki tserettek. A' polgárok erről általában bizonyságok.
 27. Sig. Csurgó 27. Jan. 1806.
- Summa ft 1645. 55 Nagyváthy János

Dr. Horváth József

Kétszáz éve született Gegő Elek

1. Csíktaplocától Pesten, Moldván, Szombathelyen át Pozsonyig, illetőleg a reformkortól, a Magyar Tudós Társaságtól a XX–XXI. századig, a Lakatos Demeter Csángó–magyar Kulturális Egyesületig, a Moldvai Csángómagyarok Szövetségéig és tovább vezet Gegő Elek valóságos, illetve emlékezetbeli útja.

A saját korában egyházi és politikai körökben közismert volt. Csíktaplocai földműves családból származó ferences pap, korának sokoldalú tudós egyénisége: nagy hatású, rebellis szónok, publicista, tanár, népművelő, nyelvész, földrajz- és folklórkutató, aki történelemmel és művelődéstörténettel is foglalkozott. Nevét – az utókor számára – elsősorban *A moldvai magyar telepekről* című, 1838-ban megjelent könyve tette ismertté, amely az első tudományos igényű beszámoló a csángómagyar népről és nyelvről. A munka ma is a csángókutatás egyik fontos forrásműve. Születésének 200. évfordulóján ezzel a rövid emlékezéssel tisztelgünk emberi és tudói nagysága előtt, felvillantva azokat a tetteit, gondolatait, tanításait, amelyek meg-szívlelendő, követendő például szolgálnak ma is.

2. Egész rövid életét (1805–1844) a „köz munkálkodásnak” szentelte. Életcélja és vágya az volt, hogy a népet szolgálja, hogy a „köznép” műveltségét, kulturális színvonalát emelje, hogy az ifjúságot tanítsa, nevelje, látókörét szélesítse, s figyelmét a haza és a haladás ügyére irányítsa. Szónoklataiban, írásaiban a reformkor legjobbjai oldalán állt ki „a magyar nyelv és nemzetiség”¹, a függetlenség és a demokratizálódás mellett. A nemzeti gondolat volt egész

¹ Idézet Gegő önéletrajzából, melyet 1841. május 22-én Szombathelyről küldött az Akadémiának.

szónoki, nevelői és tudományos tevékenységének vezérfonala. Ezért írta meg Magyarország történelmét, fordította le földrajzát, ezért írt magyar nyelvtant, ezért tett annyit a magyar nyelv kiművelése, tanítása és terjesztése érdekében, ezért kapcsolódott be a gyakorlatban is a lányok nemzeti nevelésébe (az Angolkisasszonyoknál), és hangoztatta az irodalomban is a nemzeti téma fontosságát. Akkori határainkon túl élő magyarok felkutatása, sorsuk megismerése és megismertetése is ezt a célt szolgálta. Az ő szavaival: „teljes szándékom ezután is lelkes iparral [iparkodással, igyekezettel] haladni azon pályán, melly nem a kitűzött anyagi haszon, hanem a nemzeti dücs és közjó felé vezérlend” – írja levelében Schédel (Toldy) Ferencnek 1836. június 15-én (OSzK.).

Elismerésben és mellőzésben, sőt üldözésben egyaránt volt része. Hivatalos elismerést a Magyar Tudós Társaságtól kapott: 1835-ben, harmincéves korában levelező taggá választották. De ennél nagyobb volt a hivatalos elmarasztalás. Az egyházi és állami vezetés nem sokáig tűrte lelkes, székyes temperamentummal tartott prédikációit. A „korszellemnek haladást igénylő szózatit értve”² 1831-ben Pozsonyban, az 1832/36-os országgyűlés idején pedig már Pesten mondja prédikációit, a szószékről támogatva a parlamenti liberális törekvéseket. A korszak politikai légköréről s Gegő tevékenységéről Pulszky Ferenc memoárjában így emlékezik: „Az országban nagy változások zajlanak. Metternich és Lajos főherceg ... aggodalommal látták a magyar országgyűlés élénk vitáit, melyekben az új kor eszméi kifejeződéseket találtak, a nemzetiség ébredését, az országgyűlési ifjak liberális szellemét, a nemzetnek régi tespedéséből való kibontakozását. ... A közvélemény mind hangosabban szólt a gyűléseken, sőt a böjti prédikációkban is Albach³ a barátok templomában németül, Gegő pedig Budán magyarul szónoki melegséggel emlegették az ország szomorú politikai helyzetét; mind a kettőt megintették felülről, s a szószéken többé nem jelenhettek meg”⁴.

Ez a „megintés” azzal a következménnyel járt, hogy 1837-ben kizárták a pesti rendházból, és Szombathelyre „száműzték”. A kizárás okai és körülményei, az események pergése – ahogyan a töredékesen fennmaradt, de azért összeilleszthető dokumentumokból rekonstruálható – drámai.

Az egyházi és állami vezetés állandóan szemmel tartja, tevékenységében akadályozza. Nem engedik például több egyházi beszédének kiadását. Egyik – Jankovich Miklóshoz 1835. január 16-án írt – levelében arról panaszkodik, hogy a cenzor „a nyelvet nem is érti, és nem is azt vizsgálá mit, hanem ki mondotta.” S keserűen megjegyzi: „Magamnak látom bátran készíthetem ama sir-fölrást: Az itt porló többre egykezett, mintsem mehetett”⁵.

A pesti rendházból való kitételének körülményeiről P. Huszár Jeromosnak Albachról írt önéletrajzából tudunk meg egyet-mást: „Albach-hal egyidőben lakott a pesti kolostorban két másik kiváló szónok; a magyarságáról híres P. Gegő Nicefor, az úgynevezett »magyar Albach« ..., és a későbbi neves 48-as paphonvéd, P. Gasparich Kilit ... E kiváló szónokok nyíltan kimondták véleményüket. Ez természetesen sokak nemtetszését eredményezte. Egymás után mentek a feljelentések a pesti rendház fegyelmének leromlásáról a bécsi helytartótanács-hoz. Valójában azonban a nagy ügybuzgóságnak nem volt egyéb célja, mint ... a fent említett tüzes hazafiságukról híres magyar nyelvű hitszónokok ... elnémítása. Az első célpont P. Gegő Nicefor, a lobogó hazafisággal telített széky, aki Pulszky szerint egy Szent István napon »nyíltan papolt Budán arról, hogy a magyar többet szenvedett a némettől, mint a töröktől« (Pulszky Ferenc: Asszisi Szt. Ferenc és a ferencesek, mint az újkor kezdeményezői. Budapesti Szemle, 1886. 116. old.). Mindjárt utána következik Gasparich Kilit, aki ellen vádként többek

² uo.

³ Albach József Szaniszló (1795–1853) Ferenc-rendi szerzetes, haladó szellemű, népszerű, nagy hatású szónok, természettudományi, földrajzi és egyházi író. Gegő barátja, akinek „a magyar Albach” (= Gegő) két német nyelvű földrajzi művét is lefordította. Egy ideig ő is lakott a szombathelyi rendházban (vö. MÉletrLex. 1967. 18. old.; Takács Ince: A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1965. 648–649. old. [kézirat, OSzK.]; P. Huszár Jeromos: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944; Jelenkor 1838. 349. old.).

⁴ Pulszky Ferenc: Életem és korom I–II. 1814–1897. Bp. 1880. Az idézet az 1958-as kiadásból való: I, 140. old.

⁵ A levél az OSzK Kézirattárában található.

között éppen azt hozták fel, hogy Gegő követője és mindketten inkább hirdetik a nacionalizmust, mint a megfeszített Krisztust. (Prímási Levéltár, Religiosi. Fasc. II. gr. Pálffy Fidel jelentése.)⁶

Huszár Jeromos könyvéből tudjuk, hogy a pesti rendház elleni vádirat „Gegő és Gasparich kiszólásait is említi. Hogy ezek milyen természetűek voltak, arra szintén a prímási levéltárban őrzött korábbi iratok adnak felvilágosítást. Ezek értelmében már egy 1836. augusztus 13. keltezésű⁷ feljelentésben – mely már akkor Gegő elhelyezését követeli – arról értesülünk, hogy P. Gegő Nicefor félreértésre alkalmas adó mérész kifejezéseket használ. Pl. »Krisztus nem volt ám bigott ember« – »Mehalt Mátyás, oda az igazság« – »Nekem nincs selyem ruhám, gubát hordok, de ebben a gubában megmondhatom az igazságot«. (Prímási levéltár. Religiosi. Fasc. II.) A másik vád ellene 1837. augusztus 11. keltezésű ... E szerint kevéssel Kossuth bebörtönzése után ... P. Gegő a rend pesti templomában többek között azt a kijelentést tette, hogy: »a jó hazafi már az isteni Gondviselés szeme előtt sincs biztonságban.«⁸

Ezt a vádat követte a Bónis György által említett megintés „Kossuth fogságára utaló prédikációja miatt”⁹, majd a hivatalából való elmozdítás és a gyors Szombathelyre helyezése.

Elveit, tetteit Gegő mindig vállalta, nem lehetett megfélemlíteni: „Beszélék, hogy Ocskay püspök, a helytartótanácsos, Gegőt ebédre meghívta s megmondta neki, ha helyében volna, nem merne így prédikálni. »Elhiszem – felelé Gegő –, mert méltóságod czimzetes püspök, s számat tarthat megyei püspökségre, jövőjét tehát nem veszélyeztetné, én pedig bátran kimondhatom meggyőződésemet, mert bármit tegyenek is velem, az mindig megmaradok a mi vagyok, ti. koldus.« ...”¹⁰

A források szerint 1838-ban került Gegő Szombathelyre.

3. Ebben az évben jelent meg „*A' moldvai magyar telepekről*” (a továbbiakban: MoldvTel.) című könyve is, a cím után: „*A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P: Gegő Elek, sz. Ferenc' szerzetbeli magyar hitszónok, 's Magyar Tudós Társasági levelező tag által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával.* Budán, 1838. (reprint kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1987). Az utazásra két évvel korábban, 1836-ban került sor. Moldva iránti érdeklődése még korábbi keletű: 1824-ben (más források szerint 1825-ben) Kolozsvárott jártában halott a kérdéssel az éppen ott tartózkodó Pap Sándor tatrosi plébánosnál¹¹. Arra, hogy mennyire megrendítették Pap Sándor szavai, könyvében így emlékezik: „olly érzékenyen rajzoló le moldvai rokonainkat, hogy azóta szünetlen feléjük doboga kebelem” (MoldvTel. 17. old.). 1831-ben – kéziratának listája szerint – még Pozsonyban, értekezést is írt a moldvai magyarokról. (Ez a munkája sajnos nem maradt fenn.)

Gegő 1836. április 18-án terjeszti az Akadémián a kisgyűlés elé útítvét, hogy székely földre, szülőhelyére készül, és ezen útja alkalmából a moldvai magyarságot is meg akarja látogatni, „hogy azokról mind nyelvbéli, mind statistikai, földleirási és történeti tekintetben adatokat gyűjtve, ezeket az academia elébe terjeszthesse”¹²

Az Akadémia nagy terveibe, munkálataiba jól beleillik ez a vállalkozás, ezért Gegőt pénzzel és pontos „Utastás”-sal látja el, így az Akadémia hivatalos küldötteként utazhat „feleinkhez” Moldvába. 1836. augusztus 9-én indult el Pestről; ezt a hónapot és a szeptembert Erdélyben töltötte (leírja itteni tevékenységét is: betegség, régi iratok felkutatása stb.). Csak október elején érkezett meg a magyar királyi kancelláriától a „passus”, így október 5-én indult (egy kíséreléssel) Moldvába, és 20-án vissza. Könyvében részletesen beszámol útjáról, a konkrét útviszonyokat, kényelmetlen járműveket is beleértve, az út állomásairól, arról, kikkel beszélt, ki-

⁶ P. Huszár Jeromos: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944. 19. old.

⁷ Tehát még moldvai útja előtti.

⁸ P. Huszár: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944. 20. old. – Azóta már nincsenek meg a fenti dokumentumok, melyekből P. Huszár idéz, illetve én nem találtam meg őket.

⁹ Bónis György: Útmutató az esztergomi prímási levéltárhoz. Budapest, 1964. 393. old.

¹⁰ Pulszky Ferenc: Életem és korom I–II. 1814–1897. Bp. 1880. Az idézet az 1958-as kiadásból való: 136. old.

¹¹ Domokos Pál Péter: „... édes hazámnak akartam szolgálni ...” Budapest, 1979. 1298–1299. old.

¹² A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. 1834–1836. 76. old.; Jelenkor 1836. július 27. 60. sz. 241. old.

től milyen felvilágosításokat kapott stb. (Beszámolójából az is kiderül, hogy hivatalából nem kapott hosszabb időre eltávozást; moldvai útja idején a már említett Gasparich „szónoktársa” helyettesítette: MoldvTel. 33. old.)¹³.

Gegő teljesítette megbízatását, gondosan felelt az „Utasítás” kérdéseire. Az egyik fő kérdés „A’ nemzetiség’ mibenlétére, ‘s a’ netalántáni elnemzetlenedés’ okaira” vonatkozott. Ezzel kapcsolatban így ír: „egy olly népben, melly idegen földön szétszórva szállásol, ‘s ehhez kevés érdekek által bilincseltetik, valljon mi élteti a’ nemzetiséget? A’ vallás és iskolák. Olly légmérők ezek ugyanis: hogy a’ mint ezek emelkednek, ugy szokott növekedni vagy csökkenni a’ nemzetiség is, – az erre ható elem nyelv lévén ... Mondhatnám, hogy soha nemzet nemzetisége’ elenyésztét ne féltse, ha atyáinak sz. istenét saját nyelvén imádhathja, ha nemzeti iskolái be nem záratnak” (54). Felhívja az Akadémia figyelmét a magyar papok hiányára (küldessen az Akadémia papokat, az olasz misszionáriusokkal ugyanis nem tudnak érintkezni. „... beh sok helységben marasztalának, és mindennel ellátnak engem is: csak hogy magyarul oktasam!”

Az Utasításoknak megfelelően népdalokat, mondákat, szokásokat is igyekezett találni: „Figyelemre méltó népmondák és dalok itt is úgy nincsenek, mint az ‘e szempontból szegény Erdélyben”. Az igaz, hogy nem sok ideje volt a gyűjtésre, de mintha nem is a legjobb helyen érdeklődött volna népdalok után: „Midőn több ifjakat felszólíték, mondanának nekem egy népdalt (vig v. bús éneket): »Énekeljen, ha kell, a’ kántoroczká« volt a’ felelet”. Ha idősebbeket kérdezett volna! Szerencsére a későbbi gyűjtések gazdag székely és csángó népdalkincset tártak fel. – Folklorisztikai szempontból fontos Gegőnek az a megjegyzése, amely Szilágyi és Hagymási balladájának ismeretere utal (bár ő nem tulajdonít ennek jelentőséget): „a kunfalvi [kománfalvi] öreg Csáki ... elbeszélé: miképen esett török rabságba két kenyeres pajtás, ... mint szabadította ki a’ császár’ leánya ...”. Ez a történet a Szendrei Névtelenként emlegetett költőnek 1561-ben (illetve 1571-ben) írt széphistóriája. Vitattott, hogy irodalmi alkotásként született és aztán terjedt el a szájhagyományban, vagy fordítva¹⁴.

A szokások gyűjtésében is ért el eredményeket: leírja például a menyasszonykérést, a házadást, az öltözködést stb. Itt Gegő fontos és helytálló néprajzi megfigyelést tesz: az irodalomban elsőnek említi, hogy Moldvában járják a *kalusár* nevű férfi körtáncot (52). Azt írja, hogy ez a moldvánok (románok) tánca, amit a magyarok is „utánoznak”: „Van a’ moldvai oláhoknak még egy babonás nemű tánczok, mellyben a’ feletlen számból álló ifjak (*kalucsénii*) asszonyi öltözetben ‘s álországban jelennek meg ...”. Domokos Pál Péter bebizonyította, hogy ez azonos vagy rokon az Európában nagy területen ismerős táncsal, a moreszkával¹⁵.

„A csángó telepek nyelvéről” két lapon keresztül beszél. Itt maguk az adatok az értékesek, az időtállóak; a magyarázatok, a kommentárok (a történeti nyelvtudomány korabeli állapotából kifolyólag) kevésbé¹⁶.

Gegő moldvai útjának váratlan eredménye a „Codex Bandinus” című, 1648-ban keletkezett latin nyelvű kézirat felderítése és közreadása magyar nyelven könyvének függelékében. „P. Bandin Mark martianopoli érsek ‘s moldvai püspöki helyettes, 1646-ik évben történt fő-

¹³ A dátumok, helységek, útvonalak végigkövetése azért fontos, mert Petrás Ince János 1842-ben (Döbrentei Gábornak azon kérdésére, hogy „Hitelesek-e Gegő adatai, mellyeket munkájában elő számlál?”) kételkedésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy valóban végigjárta-e Gegő az általa leírt utat, vagy csak néhány napot töltött Moldvában, és nem minden információt szerzett saját tapasztalás útján (Petrás: Tudománytár 1842. VIII. 84–87. old.; újra kiadva: Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak ...” 1979. 1345–1347. old.). Ezt én megvizsgáltam, és érveket hoztam Gegő igazsága, hitelessége mellett: D. Mátai Mária: Gegő Elek. A múlt magyar tudósai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 90–104. old.

¹⁴ vö. Néprajzi Lexikon V. 33. old.; Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Budapest, 1976. II. 328–337. old. Gegőt is idézi: uo. 330–331. old.

¹⁵ Domokos Pál Péter: A moreszka Európában és a magyar nép hagyományai. Filológiai Közöny IV. 1958. 27–45. old., 194–223. old.; Néprajzi Lexikon: borica címszó. I. 328. old.

¹⁶ Gegő nyelvvel kapcsolatos megállapításainak feldolgozását, elemzését l. D. Mátai Mária: Egy elfelejtett reformkori magyar tudós, Gegő Elek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 146. szám, 1976. 16–27. old. – 1834-ben például „csik-széki tájszavakat ada be” az Akadémiának (önélet-rajza, 1841. május 22.), melyeket fel is vettek az 1838-as (Vörösmarty szerkesztette) Magyar Tájszó-tárba.

pásztori [Moldvában tett] látogatásá"-nak, ott szerzett tapasztalatainak, ismereteinek a leírását tartalmazza a kézirat¹⁷.

Összegezve a moldvai útjáról írt jelentését azt mondhatjuk, hogy ezzel beírta nevét a Moldva-kutatás, a néprajz-, a nyelvjárás-, a történelem-, a folklórkutatás történetébe. A mai tudományos közvélemény ezt a cselekedetét ismeri és értékeli leginkább, a csángómagyar nép és nyelv első tudományos igényű bemutatóját tisztelve benne. Gegőnek köszönhetjük a Moldva iránti érdeklődés fölkelését, ő tekinthető az első Moldva-kutatónak, ő hoz először biztos adatokat a csángómagyarok életkörülményeiről.

Gegő moldvai utazását így értékeli Schedel Ferenc az Akadémia 1844. november 11-i kisgyűlésén tartott gyászbeszédében: „Nyomozási eredményei által ... – amiről minden külföldi hírek mélyen hallgatnak, mit azért csak mintegy mythosként némi aggódó kétely fátyolán által sejtettünk – valósággá lett: t. i. egy rokon népnek e régi magyar földön élte 's virágozta ... A csángó kérdés, azóta, hogy Gegő azt felköltötte, részletes vizsgálatok, sőt egy második, hízamosb és ényesebb eredményekkel kecsegtető útnak is lőn tárgyává¹⁸. De a felébresztett figyelem' érdeme Gegőé: ő a mi etelközi Colombusunk.”¹⁹ A korabeli moldvai helyzetről pedig – Gegő jelentésére alapozva – többek között így szólt: „Moldvában nincsenek magyar nyelven prédikáló magyar papok, magyar nyelvű iskolák ... Ebben találta fel utazó társunk testvéreink' fogyása okait: de fájdalom, ez okok' orvoslása – bár több rendbeli felszólítások követték Gegő' híreit a' hazában – munkába még nem vétetett.” Azóta (1844 óta) 160 év telt el. Sok minden történt, de alapfeladataink sajnos változatlanok.

4. 1838-ban, amikor Moldváról szóló könyve megjelent, akkor került Gegő Szombathelyre, „száműzetésbe”. Ott is hű maradt önmagához. Cikkeinek, tanulmányainak, leveleinek sora derít fényt itteni munkásságára. A társadalmi haladás erős akarása (a politika, a gazdasági élet, a műveltség stb. területén) és e haladás előmozdításának vágya hatja át írásait és beszédeit. Az Egyetemes Magyar Encyclopedia Gegő szombathelyi tevékenységét így értékeli: „Szombathely fogadta azt, kit híre jóval megelőzött. Fellépése hódítás volt. Szűk volt az egyház²⁰ a mind nagyobb számban sereglők befogadására.”²¹ A „Gazdasági élet Rohonczon” című cikkében például Gegő egy mezőgazdasági jellegű iskola alapításáról, rendszeréről, rendjéről, céljáról, tárgyairól stb. tudósít, az oktatás-nevelés alapvető fontosságát hangsúlyozva. Úgy látja, hogy az 1832/36-os országgyűlés utáni időszak „derültebb jövődőt ígér, feltéve, hogy a' nemzet azon szikrát, melyet a' kor' lelke keblünkben gyűjtött, gondosan őrzi, ápolja és neveli.”²² Ő maga is mindent megtett Szombathelyen e szikra ébren tartására, sőt tovább szítására: a személyes ráhatás és folyamatosan megjelenő cikkei mellett ilyen céllal indíthatta meg a „Népoktató” című sorozatát, amelyet 1840-es „Új esztendei ajándék”-nak szánt „a köz-nép számára”.

E műve kéziratban maradt. A kézirat cenzúrázott példánya az OSZK Kézirattárában található. 1997-ben adta ki az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum²³.

A nép körében szerzett széles körű tapasztalatai érlelhettek meg benne azt az elhatározást, hogy hosszabb távú népművelő programot dolgozzon ki: hogy évenként megjelenő sorozatot

¹⁷ Gegő – hálóját kifejezve – kétszer is megírja, hogy Bandin latin nyelvű kéziratára, mely „Erdélyben a' kolosvári, Magyarországon a' gyöngyösi Ferenczi atyák' könyvtárában található”, Pap Sándor hívta fel a figyelmét. A fordítás előszavából tudjuk meg, hogy a kéziratot Moldvából való visszatérte után a gyöngyösi ferences könyvtárból kérte ki „ideigleni használatra”, és abból a könyvével összefüggő részeket, „a' magyar anyaszentegyházat érdeklő adatokat szemelte ki” és fordította le. Ezért nevezi fordítását „Töredékek”-nek. – A latin nyelvű jelentést a Román Tudományos Akadémia adta közre 1895-ben, magyarul Domokos Pál Péter jelentette meg Gegő emlékének szentelve: „Adalékok Moldva történetéhez”. Cluj-Kolozsvár 1940.

¹⁸ t. i. Jerney Jánosénak, aki az 1844. július 22-i kisgyűlésen számolt be útjáról, vö.: Akadémiai Értesítő 1844. 117. old.

¹⁹ Schedel (= Toldy) Ferenc: Akadémiai Értesítő, 1844. 198. old. Toldy Ferenc Összes Művei V. 112. old.

²⁰ egyház = templom

²¹ Egyetemes Magyar Encyclopedia VIII. kötet. 1870. 596–597. old.

²² Gegő: Társalkodó, 1839. szept. 14. 293. old.

²³ Gegő Elek: Népoktató. Új esztendei ajándék a köznép számára. 1840. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. A szöveget kiadásra előkészítette, a tanulmányt és a jegyzeteket írta D. Mátai Mária. Gegő szövege: 85 oldal, a kísérő tanulmány: 86–108. old.

indítson „Népvezér” címmel: „1840. Első év”. A cenzor belenyúlt a kéziratba. Egyrészt megváltoztatta a címet („Népoktató”-ra), másrészt kihúzta, illetve tollal ferdén áthúzta a VI. fejezetet, melynek címe: „Népoktató fonák elveket, véleményeket jobbít” (a kiadásban ez a 61–64. oldalon található).

E szöveg műfaját nehéz meghatározni. Moralizáló, didaktikus, oktató, nevelő, felvilágosító célzatú útleírásféle, a jelenben zajló úti élménybeszámoló. Riportszerűen írja le a Népoktató tevékenységét, útjait, különböző helyeken tett látogatásait, a néppel folytatott beszélgetéseit. A „Népoktató”-ban felmerülő kérdések, témák áttekintéséből kiderül, milyen ismereteknek volt Gegő szerint leginkább híján a „köznép”, milyen tudnivalókat tartott a körülményekhez képest legfontosabbnak (ott és akkor) a szerző. A tematikából azt is megtudhatjuk, hogy mi volt Gegő számára a nép műveltségének tartalma, vagy legalábbis mely pontokon volt az a leghiányosabb: az anyanyelvi műveltség, melynek emeléséért egész életében dolgozott, itt is hangot kap; szükségesnek tartja a magyar történelmi, földrajzi ismereteket, bizonyos gazdasági (főleg mezőgazdasági) tudnivalókat, széles körű természettudományos ismeretek megszerzését, az egészséges életmód (testedzés, öltözködés stb.) ismeretét és gyakorlását, valamint – nem utolsósorban – a tudás erejének érvényesülését a babonák és a vakbuzgóság felett. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Gegő felfogása a műveltségről teljes egészében korszerű volt, megfelelt a reformkori modern törekvéseknek. Olyan műveltség megteremtésén fáradozott, amely a nép széles körében elterjedve a társadalmi fejlődés alapjává válhat.

A „Népoktató” tehát a „szegény pórnép” számára írt tankönyvféle, szép reformkori magyarsággal, amivel nyelvi mintát, példát is ad hallgatói-olvasói számára. A mű legjobb dialógusai Gegő drámai szituációteremtő erejéről tanúskodnak, a tévhit és a sodró, meggyőző erejű cáfolat ellenpólusain nyugszanak. Ezért a mű könnyen dramatiszálható is lenne.

5. Szombathelyi éveiben sokat dolgozik, utazgat a megyében, Zalában, néha egy-egy akadémiai gyűlésre vagy Bécsbe, Brünnebe, de állandóan érzi, hogy szemmel tartják. Schedelnek panaszodik egyik levelében: „rab vagyok a szabadok közt, száműzött a hazában, kinek még a 19-dik században is »salvus conductus«²⁴ emlegetének!”²⁵

Új téma is foglalkoztatja: érdeklődni kezd a keleti népek és nyelvek, Törökország és Bosnyákország iránt, abból a célból, hogy elutazzon, és megkeresse az ott élő magyarokat: „Az elutazandó reményli, hogy a sokszor említett nyelv [főleg török] segedelmivel élvén, ma-holnap érdekes történeti adatokat, és helyzeténél fogva a’ besszarabiai magyar maradványok’ [Csöböröcsök] állapotjáról értesítést terjeszthetend a m. tud. acad. elébe.”²⁶ Különbféle bonyodalmak után sem sikerül az elutazás. Helyette 1844-ben kilép a rendből, és Veszprém megyei áldozópappá lesz, abban a reményben, hogy így talán „tagasb kör nyílik a’ közmunkálkodásra”.²⁷

Ekkor, 1844-ben már Zichy Bódog (Félix) gróf udvari káplánjaként a gróf pozsonyi rezidenciáján él. Zichyéknel végre nyugalmat és biztonságot talál. Ez a kiegyensúlyozottság egyúttal újabb lendületet is adott neki a munkához. Az 1843/44-es országgyűlés idején szószékre lépett megint, hogy onnan támogassa az országgyűlés haladó követeléseit. „A Salvator nevű egyházban magyar nyelven tartotta szentbeszédeit, amelyek ismét nagy hatást gyakoroltak” – írja róla Takács Ince²⁸. 14 érdekes levél maradt fenn tőle ebből az időszakból²⁹.

És ekkor következett be váratlanul, rövid betegség után 1844. október 9-én a halál. Gegő utolsó napjairól Széchenyi Naplójából szerezhetünk tudomást. 1844. október 6-án ezt írja: „Meglátogatom Gegőt ... Azt kellene higgyem, élni fog. Hanelli azt mondja »Nem«”; október 7-én: „Gegő haldoklik. Nem akart gyönni! – Nehéz halál! –”; október 10-én: „Meghalt Gegő ...”³⁰.

²⁴ salvus conductus = utazási engedély, menlevél, ami régebben kellett, de a 19. századra már nem.

²⁵ Gegő levele Schedelhez: Szombathely, 1841. május 22. (OSZK)

²⁶ Önéletrajza, lásd az 1. jegyzetet.

²⁷ Gegő levele Pompery Jánoshoz. Pozsony, 1844. (OSZK)

²⁸ Takács Ince: A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1965. 651 (kézirat, OSZK)

²⁹ Ezeket A múlt magyar tudósai sorozatban megjelent könyvemben mutatom be; lásd 13. jegyzet. Bp. 1990. 182–189. old.

³⁰ Széchenyi István: Napló. Budapest, 1978. 1050–1051. old.

6. Fejet hajtunk előtte ma is. Tanításai máig érvényesek. Egész tevékenységét az a meggyőződés motiválta, hogy a „valódi erőny 's műveltség nélkül bizonyos a' romlás 's veszteség”³¹. Széchenyivel Wesselényivel, Eötvössel együtt vallja, hogy a „tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”. Ezért lesz egész életének központi törekvése az oktatás, a nevelés, a felvilágosító munka. És a nemzeti összefogás, a távolabb élő „magyar néptöredékekkel” való törődés kötelessége.

Az utóbbi időben szerencsére egyre több szervezet, kutató (néprajzos, folklorista, nyelvész, történész, népzenekeutató, zenész, tanár stb.) és a moldvai magyarság iránt érdeklődő, tenni kész idős és fiatal foglalkozik a kérdéssel. Ami persze sok körülmény miatt igen bonyolult. De erősítheti reményeinket, hogy a nemzetközi érdeklődés is fölébredt irántuk. Ugyanakkor a hivatalos ellenállás, a magyar nyelvű mise és a hivatalos anyanyelvoktatás hiánya ma is visszhangozza a már Gegő által megfogalmazott problémát, az egyház és az iskola szerepét, fontosságát.

D. Máta Mária

Száz éve született dr. Csorba Zoltán

A felelősen gondolkodó értelmiségi, a tudós tanár, a példát adó nevelő személyiségjegyei jutnak eszébe annak, aki ismerte dr. Csorba Zoltánt, s megkísérelti földidézni alakját. Ami belőle múlandó volt, csaknem három évtizede nyugszik a miskolci Deszka-temetőben, hatása azonban él az immár megöszült egykori tanítványokban, s ma is vonzanak olvasókat becses művelődéstörténeti írásai. Azok közé a pedagógus egyéniségek közé tartozott, akik karaktert adnak egy-egy iskolának, akiknek hatása alól nem tudja kivonni magát a diák. Alapos felkészültség, széles látókör, szellemi nyitottság, a nemzeti és humánus eszmények iránti elkötelezettség jellemezte. Daliás termete, érdeklődő tekintete, a szája sarkában meghúzódó mosolya jelezte életszeretetét; ugyanakkor valamiféle biztonságérzetet, fölényt is sugallt a tartása, annak az embernek a szilárdságát, aki különbséget tud tenni a tetszetős lim-lom és a valódi érték, a múltó divat és a maradandó teljesítmény között.

Csorba Zoltán 1905. január 16-án született Miskolcon, édesapja vasúti tisztviselő volt, aki igyekezett elősegíteni tehetségesnek ítélt fia iskolázását. A református főgimnáziumba íratta be, ahol az ifjút tanulmányi eredményei kiemelték társai közül, sorra nyerte az irodalmi pályázatokat, s titkára lett a Kazinczy Ferenc Önképzőkörnek. 1922-ben jeles eredménnyel érettségizett. A Trianont követő évek anyagi-társadalmi problémái nem kedveztek az értelmiségi pályára készülőknek. Ifjú vallástanárának, későbbi tanártársának, Balázs Győzőnek a hatására és ajánlásával Csorba Zoltán a budapesti teológiára jelentkezett, s ott is kitűnt kiváló képességeivel. Ennek köszönhető, hogy másodéves korában már vallástanári feladattal bízták meg, s hogy az amerikai magyar reformátusok 1924-ben meghívták az Egyesült Államokba. Lelkeszi szolgálata mellett tanulmányai folytatására is felhasználta ott-tartózkodását; 1926-ban baccalaureatusi fokozatot szerzett, a pittsburghi teológiai szemináriumban pedig megkapta a „master of sacred theology” címet. Disszertációjában a fiatalok vallási életének lélektani szempontú vizsgálatával foglalkozott. Hazatérve 1927-ben itthon is befejezte tanulmányait, s egy év múlva már egykori iskolájának tanára volt, s ezután is mindvégig kitartott szülővárosa mellett.

Iskolájának azonban nem hittanárként volt rá szüksége, ezért elősegítették bölcsészettudományi tanulmányait. Yolland Artúr professzor tanítványaként végezte el az angol tanári szakot a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, s ott 1943 januárjában bölcsészdoktorrá avatták. Közben, 1930-ban könyv alakban adta ki *Adalékok az amerikai magyar irodalom történetéhez* című értekezését, 1942-ben pedig *Miskolc és Borsod az irodalomban* című kötetét. Szakirodalmi munkássága megalapozta tudósi tekintélyét, a gimnáziumi tanítás mellett rendszeresen szerepelt a miskolci szabadegyetemen, a kassai rádióban, angolt tanított a jogakadémián, feltárta iskolája nagy értékű könyvtárának kincseit.

³¹ Gegő Elek: Egyházi beszédek. Pesten 1834. 75. old.